

MUSTAFA RASİH PAŞA’NIN GÖZLEMLERİYLE XVIII. YÜZYIL SONU RUS İMPARATORLUĞU

Samet Sazak*

Özet

III. Selim dönemi Babıali'nin önemli devlet adamlarından olan Mustafa Rasih Paşa Yaş Anlaşması sonrası Rusya'ya sefir olarak gönderildi. Rasih Paşa'nın sefaretini ile alakalı sefâretnâme ve arıza bulunmaktadır. Yabancı devletlere elçi olarak giden kişinin sefaretinden sonra sadrazamı ve padişahı bilgilendirmek maksatlı faaliyetleriyle alakalı olarak tuttuğu raporlara sefâretnâme denilmektedir. Rasih Paşa'nın Rusya sefaretini ile alakalı yazılan sefâretnâmede elçilik heyetinin sefaret yolculuğu ve Rusya izlenimleri aktarılmıştır. Rasih Paşa arızasında ise sefâretnâmede kaleme alınmayan Rusya'nın sosyal, ekonomik, askeri, idari ve iktisadi yönlerini detaylı olarak anlatmıştır. Rasih Paşa'nın Rusya sefaretini sonrası oluşan bu eserler XVIII. yüzyıl sonu Rus İmparatorluğu hakkında önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Rusların I. Petro ile başlayan ilerlemelerinin XVIII. yüzyıl sonu II. Katerina döneminde zirveye çıktığı görülmüştür. III. Selim oluşturmak istediği ıslahat programı olan Nizam-ı Cedit hareketini oluşturmada Rusya arızasından faydalanmıştır.

Anahtar kelimeler: III. Selim, Mustafa Rasih Paşa, Osmanlı Diplomasisi, Osmanlı Sefâretnâmeleri, Rusya

The Observations of Mustafa Rasih Pasha on Russia in the end of the XIII. Century

Abstract

Mustafa Rasih Pasha who was one of the important figures of Babıali at the time of III. Selim was sent to the Russia as an ambassador after treaty of Jassy. There are sefâretnâme and arıza about Rasih Pasha's embassy. The works written by Ottoman ambassadors or their assistances about their journeys are called sefâretnâme. The embassy travel and Russian impressions have been transferred into sefâretnâme related to Rasih Pasha's Russian embassy. Rasih Pasha described the social, economic, military, administrative and economic aspects of Russia in detail which are not explained in sefâretnâme in his arıza. These works composed after Rasih Pasha's embassy to Russia have involved very important informations about Russian Empire at the end of XVIII. Century. It is seen that the development of Russia during I. Petro reached to the top towards the end of XVIII. Century time of the II. Catherine. III. Selim as an Ottoman King made use of the arıza written on Russian during his reconstruction movement known as Nizam-ı Cedit movement.

Keywords: III. Selim, Mustafa Rasih Pasha, Ottoman Diplomacy, Ottoman Sefâretnâmes, Russia.

* Arş. Gör., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, sametsazak33@gmail.com

Giriş

1743 yılında İstanbul'da dünyaya gelen Mustafa Rasih Paşa Bezirgânbaşızade ailesine mensup idi. Rasih Paşa Babıali'de topçular kâtibi, süratçi nazırı, tezkire-i sani(1787), tezkire-i evvel (1788) ve rikâb-ı hümayun kethüdası (1790) olarak görevler yaptı. 1792 Yaş barış antlaşmasının onuncu maddesine binaen Rusya'ya elçi olarak gönderildi. III. Selim Rumeli Beylerbeyi pâyesi ve paşa unvanıyla Mustafa Rasih Paşa'yı Rusya'ya Fevkaleda Büyükelçiliğine tayin etti. 29 Ocak 1793 yılında büyük bir kafîle ile İstanbul'dan ayrıldı. Uzun bir yolculuktan sonra 18 Ekim 1793 yılında Moskova üzerinden Rusların başkenti Petersburg'a ulaştı. 25 Ekim'de II. Katerina ile görüştü. M. Rasih Paşa'nın sefaret görevlerinden birisi de Yaş anlaşmasının sekizinci maddesi gereğince daha evvel Ruslara esir düşmüş olan ve Hristiyanlaştırılmaya çalışan Müslümanları kurtararak İstanbul'a getirmektir. Fakat Rusların katı tutumları sebebiyle bu görevinde muvaffak olamadı. 8 Şubat 1794 yılında Petersburg'dan hareket etti ve 10 Temmuz 1794 yılında İstanbul'a geldi. M. Rasih Paşa Rusya sefaretini sonrası 24 Nisan 1795 yılında Defter Emîni ve Aralık 1795'te Rumeli Tımar ve Zeamet Nazırı oldu. 17 Ağustos 1796 yılında Reisülküttaplığa getirilse de 18 Ağustos 1797'de azledildi. Bundan sonra Ruzname-i Evvel ve Zahirî Nazırı tayin edildi. Napolyon'un Mısır'a girmesiyle 14 Nisan 1799 yılında yeniden Reisülküttap oldu ve Mısır'a giden orduya 1800 Ağustos'a kadar memur oldu. İstanbul'a tekrar dönüşünden sonra tevkîi, defter emîni ve Ruzname-i Evvel memurluklarında bulundu. Mustafa Rasih Paşa 1803 yılında İstanbul'da vefat etti.¹

Kısaca hayat hikâyesini aktardığımız Rasih Paşa yaptığı görevlerden anlaşılacağı üzere III. Selim dönemi önemli devlet adamlarından biridir. Rasih Paşa bu önemli memuriyetlerin yanında sefaret görevi sebebiyle yazılmış olan sefâretnâmesi ve arîzası ile meşhurdur. Rasih Paşa'nın sefaret maiyetinde görevlendirilen Hafız Seyyid

¹ Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, , Dersaadet, 1309, VI, s.86-87, VII, s.265; M. A. Yalçınkaya, "Mustafa Rasih Paşa (Bezirgânbaşızade)", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, Yapı Kredi Yayınları, II, İstanbul 1999 s. 317; Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s.359-360; Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmânî*, II, Gregg International Publishers Limited, İstanbul 1971, s.347; Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, hazırlayan Bekir Sıtkı Baysal, TTK Yayınları, Ankara 2008, s.163-164; Cahit Bilim, "Mustafa Rasih Paşa'nın Rusya Sefaretnamesi", *OTAM*, VII, Ankara 1996, s.17-18.

Abdullah Efendi sefaret kâtibi olarak M. Rasih Paşa'nın bu elçiliği ile alakalı bir sefâretnâme kaleme aldı. Klasik Osmanlı sefâretnâmelerinden biri olan bu eserde sefirin gidiş geliş yolculuğu detaylı şekilde anlatılmıştır. Sefâretnâmenin büyük kısmı resmi törenler ve yolculuk yaparken geçilen önemli beldelerden oluşturulmuş fakat Rusların siyasi, askeri ve idari yapısı ayrıntılı şekilde anlatılmamıştır. III. Selim ise Rusya'nın sosyo-kültürel, idari ve askeri gelişmelerini takip etmek istiyordu. Bunun için elçi M. Rasih Paşa sefaret görevi bittikten sonra İstanbul'a gelişiyle padişaha sunmak üzere Rusya ile alakalı olarak bir arıza kaleme aldı.

Arıza, Rasih Paşa'nın sefaretini tamamlayıp memlekete dönmesinden sonra padişah III. Selim'e sunduğu eserdir. Sefâretnâme yazım türünden, tarzından biraz farklı olan arızada Rusya'nın idari ve askeri işleri ile alakalı mühim bilgiler bulunmaktadır. Arızanın girişinde Rasih Paşa Rusların askeri ve diplomasi işlerinde sürekli hileli tavırlara başvuran bir anlayışa sahip olduğunu, okunmaması gereken gizli belgeleri dâhil Rusların okuduğunu belirtir. Bu yüzden Rasih Paşa Rusya'da iken mektupla bildiremediklerini dönüşünde arıza olarak yazdığını ifade etmektedir.² Arıza Arapça bir kelime olup "küçükten büyüğe takdim etme" manasını taşır. Arıza 'arz' ve 'arzuhal'³ gibi diğer Osmanlı diplomatikalarıyla aynı olarak karıştırılsa da farklı şeylerdir. Arızanın ayrı bir amacı ve yazma usulü bulunmaktadır.⁴

Seyyit Abdullah Efendi'nin yazdığı sefâretnâmeyi Faik Reşit Unat altı farklı yazma olarak belirlemiştir.⁵ Ancak sefâretnâmeler hakkında en kapsamlı çalışmaları yapmış olan Faik Reşit Unat ve F. Babinger'e gibi önemli tarihçiler bile sefâretnâme ve arıza'yı ayırt edememiş ve tüm yazmalara sefâretnâme demişlerdir. Bu sefâretnâme ve arıza arasındaki farkı ilk olarak Yılmaz Karakaya 'Mustafa Rasih Efendi'nin 1793 Tarihli Rusya sefâretnâmesi' isimli Yüksek Lisans Tez'inde fark etmiştir.⁶ Karakaya, yaptığı tetkikler sonucu Mustafa Rasih Paşa'nın sefâretnâmeden farklı olarak kendisinin

² Mustafa Rasih Paşa, *Rusya Arızası*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Tarih Yazmaları, Demirbaş: 3887, v. 2b.

³ Arzuhâl için detaylı bkz: Mehmet İpşirli, "Arzuhâl", *DİA*, III, İstanbul 1991, s.447-448.

⁴ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, s.321, Yılmaz Kurt, Muhammed Ceyhan, *Osmanlı Paleografyası ve Osmanlı Diplomatası*, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s.62.

⁵ Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, s.167.

⁶ Yılmaz Karakaya, *Mustafa Rasih Efendi'nin 1793 Tarihli Rusya Sefaretnamesi*, İstanbul Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996. Rasih Paşa'nın Rusya sefaretnamesi ile alakalı yapılmış olan bir yüksek lisans tezi daha vardır. Ancak Karakaya'nın çalışması yeterli görüldüğü için bu çalışma kullanılmadı. Kullanılmayan çalışma: Uğur İyigünler, *Mustafa Rasih Paşa'nın Rusya Sefareti ve Sefaretnamesi*, Kırıkkale Üniversitesi S.B.E., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 1998.

yazmış olduğu padişah III. Selim'e sunduğu arzıyı da ayrı bir bölümde transkript etmiştir.

Biz ise Abdullah Efendi'nin yazmış olduğu Rusya sefâretnâmesini Fatih Millet Kütüphanesinde bulunan 66 varak yazma eseri⁷, Mustafa Rasih Paşa'nın kaleme aldığı arzıyı da İstanbul Üniversitesinde bulunan 67 varak yazma eseri⁸ kaynak olarak kullanacağız. Arıza ve sefâretnâmenin farklı nüshaları⁹ bulunmakla beraber nüshalar arasında büyük bir fark bulunmadığından dolayı, her iki eser için okunma kolaylığı olan ve en düzgün yazılmış olan nüshaları kullandık.

Mustafa Rasih Paşa'nın sefaretiyle alakalı kendi yazmış olduğu Rusya arzısı ve maiyetinden Seyyid Abdullah Efendi'nin yazdığı Rusya sefâretnâmesi XIII. yüzyıl sonu Osmanlı-Rus ilişkilerine ışık tutmaktadır. Bu yüzden bu iki önemli yazmayı ve bu yazmalar hakkında yazılan eserleri kaynak olarak kullanacağız. Ancak biz daha çok şimdiye kadar transkripsiyondan başka çalışma yapılmayan Mustafa Rasih Paşa'nın kendisinin yazdığı arzıyı ana kaynak olarak kullanacağız. Rasih Paşa arzısında genel olarak Rusya gözlemlerini detaylı şekilde açıklamaktadır. Rusya'da işleyen devlet sistemini ve devlet kurumlarının faaliyetlerini açık şekilde inceleyen Rasih Paşa Nizam-ı Cedit hareketinin yeni başlayacağı bir dönemde arızasını III. Selim'e sunması önemlidir. Rasih Paşa'nın arızası ile XVIII. yüzyıl sonuna doğru Rusya'nın siyasi ve idari yapısını bir Osmanlı devlet adamının nasıl gözlemlemiş olduğunu, Osmanlı'nın Ruslar ile alakalı görüşlerini ve iki ülkenin ilişkilerinin ne durumda olduğunu öğrenmiş olacağız.

Şimdi ilk olarak Rasih Paşa'nın elçiliği esnasında Osmanlı-Rus münasebetlerine kısa bir giriş yapacağız. Ardından Rasih Paşa ve elçilik heyetinin sefaret görevini başlamasını ve geri dönüşünü aktaracağız. Ardından ise makalemizin ana konusu olan Rasih Paşa'nın arızasından yola çıkarak Rusya İmparatorluğu hakkında önemli bilgileri vereceğiz.

⁷ Seyyid Abdullah Efendi, *Mustafa Rasih Efendi'nin Rusya Sefaretnamesi*, Fatih Millet Kütüphanesi, Demirbaş: AETrh830.

⁸ Mustafa Rasih Paşa, *Rusya Arızası*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Tarih Yazmaları, Demirbaş: 3887.

⁹ Yılmaz Karakaya, *Mustafa Rasih Efendi'nin 1793 Tarihli Rusya Sefaretnamesi*, s.12-15.

1. Mustafa Rasih Paşa'nın Rusya'ya Sefareti Esnasında Osmanlı Rus Münasebetleri

Osmanlı Devleti için XV. yüzyıldan itibaren XVII. yüzyıla kadar fethedilmesi gereken yer Viyana ve düşman devlet olarak Avusturya Devleti görülüyordu. Avrupa'nın diğer devletleriyle dost olan Osmanlı Devleti Macaristan üzerindeki hâkimiyet tartışmaları yüzünden Avusturya ile her an savaş yapmaya hazırды.¹⁰ Rusya'nın büyük bir güç olarak tarih sahnesine çıkması ve Osmanlı topraklarında çıkar gütmeye başlaması ile XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Ruslar, Osmanlı Devleti'ne karşı kadim düşmanlığın başlanmasına zemin hazırladı. Rusya ile 1768-1774 yılı savaşları sonucu imzalanan Küçük Kaynarca Muahedesi¹¹ ise Osmanlı Rus kadim düşmanlığının perçinlenmesinin siyasî koşulları oluşturuldu.¹² Bu anlaşmayla Kırım üzerindeki Osmanlı hâkimiyeti kısmen engellendi ve Kırım topraklarının Ruslar tarafından ilhak edilmesinin önü açıldı. Nitekim 1783 yılında II. Katerina işgal ettiğini bildiren bir fermanla Kırım'ı ele geçirdi. Ayrıca Karadeniz'de bulunan Kerç, Yenikale ve Kefe kalelerinin Rusların eline geçmesiyle Karadeniz'in kuzey kısımları Osmanlı hâkimiyetinden çıktı. Ruslar, Karadeniz ve Akdeniz'de gemileriyle ticaret yapma hakkı elde etti.¹³

Kırım'ın Müslüman bir belde olması dolayısıyla Hristiyan bir devletin eline geçmesini bir türlü kabullenemeyen Osmanlı Devleti, İngiltere ve Prusya'nın da teşvikleriyle Kırım'ı geri almak ve mevcut Rus tehlikesini bertaraf etmek için 1787 yılında Rusya ile yeniden savaşa girişti. Osmanlı Devleti'ne verdiği sözleri tutmayan İngiltere ve Prusya, Fransız ihtilali olaylarıyla meşgul olup Osmanlı'ya yardımcı olmadılar.¹⁴ Ruslar ise Avusturya'yı yanlarına almayı başararak Osmanlı'yı iki cephede

¹⁰ Yusuf Akçura, *Osmanlı Devleti'nin Dağılıma Devri (XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda)*, Parola Yayınları, İstanbul 2016, s.16-17.

¹¹ *Muahedat Mecmuası*, III, TTK Yayınları, Ankara 2008, s.275-284; Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, TTK, Ankara 2011, s.29-37.

¹² Küçük Kaynarca Anlaşması Osmanlı tarihinin ilk defa en çok toprak kaybettiği ve Osmanlı-Rus ilişkileri içinde dengelerin değişmesine neden olan anlaşmadır. Osmanlı Devleti Karlofça Anlaşmasından(1699) sonra yapmış olduğu muharebelerde nispeten başarılı sonuçlara vakıf olmuştur. Ancak 1768-1774 yılları arası ağır bir şekilde kaybedilen Rus harpleri Osmanlı Devleti için önemli bir dönüm noktası oldu. Osmanlı Devleti'nin Ruslara karşı sahip olduğu üstünlük bu anlaşma ile Rusların eline geçti. Ruslar bu anlaşma ile Dnepr ve Dnest nehirleri arasındaki geniş sahayı ele geçirdikleri gibi Kırım Hanlığının müstakil bir devlet haline gelmesini ve İstanbul'da ki Ortodoks Hıristiyanlar üzerinde hâmilik yapma hakkı elde etti. Anlaşmanın ikinci maddesi ile Kırım Hanlığının Osmanlı'dan ayrılarak müstakil bir devlet olması ile Rusların Kırım'ı işgalinin önü açıldı. Böylelikle Osmanlı Devleti'nin Orta Asya'daki en önemli gücü kayboldu. Ruslar anlaşmanın on birinci maddesi ile Fransa ve İngiltere'ninkine benzer bir ticaret sistemine geçti. Ayrıca Ruslar yedi ve on dördüncü maddeler ile Ortodokslara sahip çıkma bahanesi ile Osmanlı tebaasındaki Hıristiyan halk üzerinde söz sahibi olma yolunda ilerledi.

¹³ Mehmet Saray, *Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1998, s.93-96

¹⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi- Karlofça Anlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar*, IV. Cilt I. Bölüm, TTK, Ankara, 2011, s.519-520.

savaşmaya mecbur bıraktılar. Osmanlı Devleti yapılan muharebelerde yenilgilere devam etti. Fransız İhtilali nedeniyle savaşın sonuna doğru Osmanlı'nın imzaladığı Prusya ve İsveç ittifakları da daha başlamadan bitti.¹⁵ Osmanlı Devleti Avusturya ile Zıştovi anlaşmasını¹⁶ (1791), Rusya ile Yaş Anlaşması'nı¹⁷ (1792) imzaladı. Avusturya ile olan anlaşmada savaş öncesi pozisyonunu koruyan Osmanlı Devleti, Ruslar ile yapılan Yaş Anlaşması'nda K. Kaynarca'da imzalanan ağır şartları yeniden kabul etti. Ayrıca Ruslar bu anlaşmayla Eflak-Boğdan Voyvodalıkları ve Gürcistan Hanlıkları üzerinde söz sahibi oldu.¹⁸

Yaş Anlaşması'nın onuncu maddesine göre ise her iki devletin anlaşmadaki maddelerini uygulamak ve barış görüşmelerini tamamen sona erdirmek için her iki ülkenin de birer fevkalade büyükelçi göndermesine karar verildi. Yaş Anlaşması'nın elçilikle alakalı onuncu maddesi şu şekildedir; *“Devleteyn beyninde musâlaha-i mübârekenin ve safvet ve mevâlâtın ziyâde takvîyesi zımmında iki devlet tarafından bi'l-ittifak ta'yîn olunacak vakitte, cânibeynden ta'yîn olunan fevkâlâde büyükelçiler ba's-u tesyîr ve iki elçi re's-i hudûdda muâmele-i müşâhebe ile istikbâl olunup, Devlet-i Âliyye ve Rusya Devleti indlerinde ziyâde mu'teber olan Avrupa Devletleri elçileri hakkında ri'âyet olunan resm-i mu'tâd mûmâ-ileyhümâ haklarında dahi mer'î kılınıp ve delâlet-i safvet-i cânibeyn olmak üzere elçiyân-ı mûmâ-ileyhümâ ve saltanatıyla şân-ı devletlerine layık hedâya irsâl oluna”*.¹⁹

Osmanlı Devleti bu madde mucibince Mustafa Rasih Paşa'yı Rusya elçiliğine görevlendirdi. Mustafa Rasih Paşa'nın görevi Osmanlı padişahı III. Selim'in name-i hümâyununu II. Katerina'ya teslim etmek ve imparatoriçenin cevabını geri getirmektir. Bunun haricinde Osmanlı milletinden Rus topraklarında esir bulunan Müslümanların ülkeye dönüşünü sağlamak gibi özel bir görevi de olan Rasih Paşa'ya bu görev Yaş Anlaşması'nın sekizinci maddesi uyarınca verildi. Yaş Anlaşması'nın sekizinci maddesine göre; savaş esnasında alıkonulan kadın ve erkek, gerek rütbeli gerek rütbesiz, esirlerin mübadele edilmesi kararlaştırıldı. Ancak Rus topraklarında bulunan esirlerden Hristiyanlığı kabul edenler ve Osmanlı arazilerinde bulunan esirlerden

¹⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV, s.543-563.

¹⁶ *Muahedat Mecmuası*, III, s.156-163.

¹⁷ *Muahedat Mecmuası*, IV, s.4-14.

¹⁸ Yaş Anlaşması'nın dört, beş ve altıncı maddelerine binaen Ruslarbu haklara haiz oldu. Serhat Kuzucu, *Kırım Hanlığı ve Osmanlı-Rus Savaşları*, Selenge Yayınları, İstanbul 2013, s.234.

¹⁹ *Muahedat Mecmuası*, IV, s.12.

Müslümanlığı kabul eden Lehli, Eflaklı, Boğdanlı, Cezayirli ve Gürcü tüm milletlerden esirler geri iade edilmeyecekti. Esirlerin mübadelesi esnasında her iki devlette yardımcı olacak ve esirlerin değişimi Yaş muahedesinin resmi olarak imzalanmasından sonra olacaktır.²⁰

Mustafa Rasih Paşa'nın sefaretini esnasında Osmanlı-Rus ilişkileri Rusların güçlenip ipleri eline aldığı bir dönemin başlangıcında olmuştur. 1768-1774 yılları arası devam eden savaşlarda büyük yenilgiye uğrayan Osmanlı Devleti bu savaşın yaralarını sarmak için girdiği 1787-1792 yılları arası devam eden savaşta da yenilgiye uğramıştı. Bu yüzden Rasih Paşa'nın sefaret görevi daha önce Rusya'ya sefir olarak giden elçilere²¹ nazaran daha zor olacağı kesin idi. Rasih Paşa'nın sefâretnâmesinden ve arizâsından da anladığımız üzere Osmanlı elçisine Ruslar iyi muamele yapmamışlardır. Şimdi Mustafa Rasih Paşa'nın ve elçilik heyetinin Rusya'ya yolculuğu ve Rusya'da ki faaliyetlerini kısaca aktaracağız.

2. Mustafa Rasih Paşa'nın Sefareti

Yaş Anlaşması'ndan sonra Rusya ile olan ilişkisini her iki ülkede anlaşma gereği elçiler vasıtasıyla sürdürmüştür. Osmanlı elçisi Mustafa Rasih Paşa'nın muadili olarak II. Katerina'nın önemli generallerinden olan Mihail Kutuzof, Ruslar tarafından İstanbul'a fevkalade elçi olarak tayin edildi.²² 1792 yılı Mayıs ortaları Rusya Fevkalade elçiliğine atanan Rasih Paşa, kısa kâdar götüreceği hediyeler ve hazırlıklarla ilgilendi. Yapılan anlaşma neticesinde elçiler müşterek bir yerde buluşacak ve burada mübadele edilecekti. Görüşmeler sonucu varılan mutabakatta mübadele yeri olarak Tombasar tarafları olarak belirlenmişti. Babîâli, mübadelenin Tombasar mevkiinin yakınında bulunan Bender tarafında olacağını düşünerek Bender Muhafızı Hasan Paşa'yı mübadele için görevlendirdi. Ruslarda ise General Pask mübadele işlemleri için görevlendirildi.²³

Rasih Paşa 23 Ocak 1793 günü hazırlıkların bitmesiyle name-i hümâyunu almak üzere saraya davet edildi. Elçiye, Osmanlı elçilerine uygulanan mutat işlemler uygulandıktan sonra padişahın huzuruna çıktı. III. Selim'den gerekli emirleri alan M.

²⁰ *Muahedat Mecmuası*, IV, s.11; Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s.37-39.

²¹ Osmanlı Devleti'nin bütün Rus sefirleri için bkz: Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, s.245-246.

²² Halil İnalçık, "Yaş Muahedesinden Sonra-Osmanlı Rus Münasebetleri: Rasih Efendi ve General Kutuzof Elçilikleri", *AÜDTCFD*, IV, Ankara 1946 s.197.

²³ Cahit Bilim, "Mustafa Rasih Paşa'nın Rusya Sefaretnamesi", s.20-21; Rasih Efendi'nin götürdüğü hediyeler için bkz: Seyyid Abdullah Efendi, *Mustafa Rasih Efendi'nin Rusya Sefaretnamesi*, v.3a-4a.

Rasih Paşa sadrazamdan aldığı name-i Hümâyün ile elçilik vazifesine başladı.²⁴ Son hazırlıklar tamamlandıktan sonra elçi M. Rasih Paşa maiyetiyle birlikte 31 Ocak 1793'te Küçükçekmece'den yolculuğa başladı. Hazırlıkların gecikmesi nedeniyle kışa denk gelen yolculuk bir hayli zorlu geçti. Elçilik kafilesi hava durumuna göre yol güzergâhı belirleyerek mübadele yerine doğru yolculuğa çıktı.²⁵

Sefaret heyetinin yolculuğu ile alakalı “önemli detaylardan birisi elçi M. Rasih Paşa'nın, Eflak voyvodası Aleksander Konstantin ve Boğdan Voyvodası Mihail Bey tarafından saygıyla karşılanmasıdır.” Nitekim Ruslar Eflak ve Boğdan üzerindeki emelleri nedeni ile Osmanlı Devleti'ni sıkıntıya düşürmeye çalışıyordu. Hatta Yaş anlaşmasında Eflak ve Boğdan üzerinde hâkimiyet kurma iddialarını güçlendirmişlerdi. Ancak Osmanlı Devleti toprağı olan ve Osmanlı'ya bağlılıklarını bildiren Voyvodalar M. Rasih Paşa'ya çok iyi davrandılar. Bunun üzerine Rasih Paşa hediyeler vererek memnuniyetini Voyvodalara bildirdi. Elçi Rasih Paşa 23 Mart 1793 yılında Boğdan Voyvodası ile istişare ederek buluşma yerine yakın olan Haş kasabasında beklemeye başladı.²⁶

Sefâretnâmede yer alan bilgilere göre elçinin buluşacağı yer, mübadele salının hangi ülkenin salı olacağı ve sala konulacak sandalyenin yeri gibi mevzular sorun olmuş ve mübadele gecikmişti. Mübadele yeri olarak belirlenen Tombasar civarından maksadının Bender olduğunu düşünen Babîâli, mübadele için Bender muhafızını görevlendirerek bütün hazırlıklarını Bender'de yaptı. Ruslar ise Tombasar civarından maksadın Bender olmadığını ve Tombasar'da mübadelenin yapılması gerektiği hususunda direttiler. Bu durum elçilik heyetleri için ciddi sorun oldu hatta bu durum İstanbul'a bile haber edildi. İstanbul'dan gelen cevapta ise Bender Muhafızı Hasan Paşa'ya böyle küçük detaylar üzerinde durulmaması gerektiği cevabı verildi.²⁷

Rusların ihtiraslı çarîçesi II. Katerina elçilerin barışın teyidi için yollanması maddesini özellikle anlaşma metnine koyulmasını istemişti. Katerina'nın bu elçi mübadelesi ile en büyük amacı Osmanlı'yı barış müzakereleri ile oyalamak ve müttefiki

²⁴ Cahit Bilim, “Mustafa Rasih Paşa'nın Rusya Sefaretnamesi”, s.17-18.

²⁵ Yılmaz Karakaya, *Mustafa Rasih Efendi'nin 1793 Tarihli Rusya Sefaretnamesi*, s.44-45; Seyyid Abdullah Efendi, *Mustafa Rasih Efendi'nin Rusya Sefaretnamesi*, v.6b-9a.

²⁶ Seyyid Abdullah Efendi, *Mustafa Rasih Efendi'nin Rusya Sefaretnamesi*, v.10a-10b.

²⁷ Cahit Bilim, “Mustafa Rasih Paşa'nın Rusya Sefaretnamesi”, s.21; Bu konuda mektuplaşmalar için bkz: Seyyid Abdullah Efendi, *Mustafa Rasih Efendi'nin Rusya Sefaretnamesi*, v. 16a-24b.

olan Avusturya'ya karşı Osmanlı'dan gelebilecek bir savaş tehdidini engellemek idi. Daha da önemlisi Osmanlı üzerindeki emellerine ulaşamayan Ruslar bu barış anlaşması ile vakit kazanarak Avrupa siyasetine yönelmek istiyordu. İlk iş olarak ise Rusların Avrupa'ya açılan kapısı konumunda bulunan Lehistan'ı işgal etmek Çariçenin amacı idi.²⁸

Elçilerin mübadele edilmesi olayını zaman kazanmak için kullanan Ruslar elçi General Kutuzof'un mübadele yerine gelişini, hava şartlarını öne sürerek geciktirdi. Mustafa Rasih Paşa'nın Babiâli'den aldığı emirnameye göre görüşme Mart ayının yirmi beşi ile Nisan ayının beşi arasında olacaktı. Ancak Ruslar görüşmenin en erken Mayıs ayı içerisinde olabileceğini belirtiyordu. Nitekim elçilerin buluşması 15 Haziran 1793'te Tombasar karşısında Turla nehri üzerinde ve Osmanlı salında gerçekleşti.²⁹

Osmanlı Devleti daha öncesinde güçlü konumda olduğu için diplomasi anlayışı olarak bütün görüşme yerlerini, görüşme törenlerini ve görüşmenin şeklini kendisi belirliyordu. Mağlup devlet olmanın vermiş olduğu güçsüzlük ile Osmanlı Devleti böylelikle ilk defa görüşmelerde karşı tarafın baskılarına boyun eğmek zorunda kaldı. Böylece Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyıl başında başlayan güç kaybetme ve geriye doğru çekilme durumu protokollere de yansdı. Ruslar mübadele esaslarında kendi isteklerini Osmanlı'ya zorla kabul ettirerek askeri güçlerini diplomaside de hissettirdiler.

Osmanlı elçisi Rus topraklarında yaptığı yolculuk sırasında hürmetle karşılanmış kendisi için özel etkinlikler yapılmıştı. Sefâretnâmede yolculuk esnasında uğranılan yerler, bu yerlerin mesafeleri, nerelerde ve ne kadar konakladıkları ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Osmanlı sefâretnâmelerinin çoğunluğunda olduğu gibi bu sefâretnâmede de yolculuk detaylı bir şekilde anlatılmış ve ülkenin ekonomik, sosyo-kültürel özelliklerine çok girilmemiştir.

Mustafa Rasih Paşa'nın yolculuğu esnasında yaşadığı en önemli olaylardan birisi de Müslüman olduğunu söyleyen Osmanlı esirlerinin kurtarılmak istediklerini elçiye iletmeleridir. Nitekim Yaş Anlaşmasına göre elçilerin görevlerinden birisi de bu esir meselesidir. Osmanlı esirlerinin kötü halde olduklarını gören elçi onların haline çok

²⁸ Halil İnalıcık, "Yaş Muahedesinden Sonra-Osmanlı Rus Münasebetleri, s.196-197.

²⁹ Seyyid Abdullah Efendi, *Mustafa Rasih Efendi'nin Rusya Sefaretnamesi*, v.28a-30a.

üzülmüş ve onları kurtarmak için çeşitli teşebbüslerde bulundu. Esirlerin durumu hakkında Babiâli'yi bilgilendiren elçiyi, Rus mihmandar sürekli oyalayarak Osmanlı elçisinin esirlerle ilgilenmesini engellemeye çalıştı.³⁰ Elçilik heyeti Moskova üzerinden sürdürdüğü yolculuğunu 18 Ekim 1793'te Petersburg'a ulaşarak tamamladı.³¹

Mustafa Rasih Paşa kendisine ayrılan konakta gelen misafirleri kabul etti. Müslüman esirler kurtarılmak için elçiye ulaşmaya çalışıyordu. Ancak Rasih Paşa'yı sefaret esnasında olduğu gibi Petersburg'daki Rus mihmandarlar da oyalayarak esirlere yardımcı olması engellendi. Rasih Paşa ve Rus memurlar arasında esir meselesi en ciddi mesele olmuştu. Fakat Ruslar konuyu sürekli saptırarak havadan sudan nedenlerle elçiyi geçiştirmeye kalkışıyorlardı. Örneğin, Rus mihmandar bir gün elçinin konağına gelerek kaba bir şekilde esirlerle görüşülmemesi gerektiğini ve konağa kabul edilen esirlerin Hristiyanlığı kabul ederek Müslüman olmadığını bu yüzden onların Rus hükümetine verilmesini istedi. Mustafa Rasih Paşa başvekil Bezborodko ile durumu görüşmeye çalışmış ancak yine engellenmişti.³²

Mustafa Rasih Paşa sefaretini boyunca bütün protokol kurallarına riayet ediyor ve görevini yapmaya çalışıyordu. Ancak Ruslar Rasih Paşa'ya zaman zaman saygısız davranışlarda bulunuyorlardı. 20 Aralık'ta dışişlerinden gelen bir memur kendisine iki gün sonra name-i hümayunun cevabının verileceğini ve artık İstanbul'a dönebileceğini söylüyordu. Ancak kendisine Petersburg'dan ayrılması gerektiği söylenen Rasih Paşa henüz mektuplarına cevap alamamış ve esir meselesini de çözmüş değildi. Rasih Paşa bu bildiriden sonra 22 Aralık'ta saraya giderek Çariçenin cevabını başvekinden aldı.³³

Osmanlı elçisi İstanbul'dan gelen haber üzerine 3 Şubat 1794'de Petersburg'dan hareket etti ve geliş yolunu takip ederek Mayıs ayında Tombasar'a geldi. Rus Elçi Kutuzof ise 18 Mart'ta İstanbul'dan hareket etti. Rus elçisinin de gelmesiyle birlikte 5 Haziran 1794'te iki elçi gidiş yolunda olduğu usulle dönüş yolunda da mübadele edildiler.³⁴ Mustafa Rasih Paşa'nın kurtarmayı başardığı esirler ise Bender'e geldiler ve

³⁰ Seyyid Abdullah Efendi, *Mustafa Rasih Efendi'nin Rusya Sefaretnamesi*, v.33a.

³¹ Cahit Bilim, "Mustafa Rasih Paşa'nın Rusya Sefaretnamesi", s.27.

³² Seyyid Abdullah Efendi, *Mustafa Rasih Efendi'nin Rusya Sefaretnamesi*, v.56a.

³³ Seyyid Abdullah Efendi, *Mustafa Rasih Efendi'nin Rusya Sefaretnamesi*, v.54b-55a.

³⁴ Seyyid Abdullah Efendi, *Mustafa Rasih Efendi'nin Rusya Sefaretnamesi*, v.57a-62b.

kadın erkek gruplar halinde İstanbul'a yola çıktılar.³⁵ Elçilik kafilesi 10 Temmuz 1794'te İstanbul'a geldi.³⁶

İki ülke arasında dostluğu sağlamak için fevkalade elçiler gelip gitse de Osmanlı-Rus münasebetleri dostane bir hale gelmiş değildi. Her iki hükümdar namelerinde barış dileklerini resmen teyit etseler de bu anlaşma Osmanlı Devleti için çok can yakıcı idi. Haris bir çarıçe olan II. Katerina ise Osmanlı üzerindeki yıkıcı emellerine ulaşamamasından dolayı oyalayıcı bir barış anlaşması imzalamıştı. Aydınlanmış bir hükümdar olan III. Selim ise bu barış görüşmelerinden kazandığı zamanla Nizam-ı Cedit hareketi verilen ıslahat projelerini meydana getirmeye çalışacaktı.³⁷

3. Mustafa Rasih Paşa'nın Gözlemleriyle Rus İmparatorluğu

Klasik Osmanlı sefâretnâmelerinden biri olan Rasih Paşa'nın Rusya elçiliğini anlatan sefâretnâmede daha öncede belirttiğimiz gibi sefirin gidiş geliş yolculuğu detaylı şekilde anlatılmıştır. Ancak Rusların siyasi, askeri ve idari yapısı ayrıntılı şekilde anlatılmamıştır. III. Selim ise Rusya'nın sosyo-kültürel, idari ve askeri gelişmelerini takip etmek istiyordu. Bunun için elçi M. Rasih Paşa sefaret görevi bittikten sonra İstanbul'a gelişiyle yazdığı arızayı padişaha sunmuştu. Mustafa Rasih Paşa, Rusların büyük bir istihbarat ağının olduğunu ve kendisinin Rusya'da iken Babıali ile yapacağı yazışmaların Rusların eline geçme ihtimalinden dolayı bütün düşüncelerini İstanbul'a gönderememişti. Rasih Paşa'nın kendisi Ruslar hakkında önemli bilgiler içeren bu eseri İstanbul'a döndükten sonra padişaha arz etmek üzere kaleme aldı. Burada şu hususu belirtmekte fayda vardır. III. Selim 1789 yılında göreve başladığı zaman kendisini yetiştirmiş ıslahatçı bir padişah idi. Henüz şehzadeligi döneminde Avrupa Devletleri'nin idari işlerini ve sosyal yapılarını merak edip araştıran padişah Osmanlı haricindeki devletlerin durumundan haberdar olmak istiyordu. III. Selim'in bu araştırmacı yönünün Osmanlı sefirlerine de yeni görevler yüklediği açıktır. Nitekim Viyana'ya geçici elçi olarak gönderilen Ebubekir Râtib Efendi'nin³⁸ Avrupa hakkında

³⁵ Seyyid Abdullah Efendi, *Mustafa Rasih Efendi'nin Rusya Sefaretnamesi*, v.62b-63a.

³⁶ Cahit Bilim, "Mustafa Rasih Paşa'nın Rusya Sefaretnamesi", s.32.

³⁷ Halil İnalçık, "Yaş Muahedesinden Sonra-Osmanlı Rus Münasebetleri", s.202.

³⁸ Sema Arıkan, "Ebubekir Râtib Efendi", *DİA*, X, İstanbul 1994, s.377-378.

önemli bilgiler veren Viyana Sefâretnâmesi (1792)³⁹ Nizam-ı Cedit⁴⁰ hareketi fikrinin eyleme dönüşmesinde etkili olmuştur.

Yapmak istediği ıslahatlar için çıkış yolları arayan III. Selim Osmanlı elçilerine bu açıdan farklı bir misyon yüklüyordu. Nitekim Osmanlı diplomasisi ad-hoc/tek taraflı anlayıştan karşılıklı sürekli diplomasiye geçişi III. Selim'in Yusuf Agah Efendi'yi⁴¹ Londra mukim elçisi olarak atamasıyla meydana geldi (23 Temmuz 1793). Osmanlı diplomasi tarihini Lozan anlaşmasına kadar ikiye ayıran bu gelişme III. Selim'in elçilerinin ve batılı devletlerin İstanbul'da ki elçilerinin girişimleriyle gerçekleşti.⁴² Bu açıdan Osmanlı sefirleri daha önce olmadığı kadar yeni padişah döneminde önemli hale gelmişti. Mustafa Rasih Paşa ise Ruslarla yapılan anlaşma gereği dostluk mektuplarını-hediyelerini iletmek ve Osmanlı-Rus savaşından (1787-1792) doğan pürüzleri ortadan kaldırmak için Petersburg'a elçi olarak gönderilmişti. Rasih Paşa özel bir nedenle gitmeyip siyasi durumları görüşmek için elçilik görevine gitmesine rağmen arızayı kaleme alması gösteriyor ki III. Selim Rusların durumu hakkında bilgi almayı çok istiyordu. Rasih Paşa yazmış olduğu arızası ile III. Selim'in bu isteğini büyük oranda yerine getirmiştir. Şimdi Rasih Paşa'nın Rusya hakkında gözlemlerini geniş hacimli altmış yedi varak halinde yazılan arızasını özetleyelim:

Rasih Paşa elçi olarak Petersburg'da bulunduğu süre zarfında diğer ülke elçilerinin sürekli birbiriyle irtibatla olduğunu ancak kendisinin diğer ülkelerin elçileriyle görüştürülmediğini arızasında bildirmektedir. Petersburg'da bulunduğu esnada sefaret dairesinin sürekli muhasara altında olduğunu, içeri girmek isteyen kişilerin tahkikattan sonra girebildiğini belirten Rasih Paşa, Rusların amacının Müslüman esirlerin kendisiyle görüşmesini engellemek ve Rus devlet işlerinin gizli kalmasını sağlamak olduğunu aktarır.⁴³ Hâlbuki Rasih Paşa'ya Yusuf Agah Efendi'nin İngiltere'ye elçi olarak gönderildiğini bir Rus general söylemişti. Rasih Paşa Rusların

³⁹ Abdullah Uçman, *Ebubekir Râtip Efendi'nin Nemçe Sefaretnamesi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1999.

⁴⁰ Kemal Beydilli, "Nizam-ı Cedit", *DİA*, XXXIII, İstanbul 2007, s.175-178.

⁴¹ Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmani*, IV, s.671; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, III, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1342, s.190; M. A. Yalçınkaya, "Yusuf Agâh Efendi", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, II, s. 680-681.

⁴² Ad-hoc diplomasiye sürekli diplomasiye geçiş hakkında detaylı bkz: Gökhan Erdem, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasiye Geçiş Süreci*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2008.

⁴³ Mustafa Rasih Paşa, *Rusya Arızası*, v.4a-4b.

istihbaratlarının haber öğrenmede çok iyi olduğu kadar kendi işlerini saklamada da bir o kadar maharetli olduğunu belirtir.⁴⁴

İmparatoriçe sarayı karşısında büyük bir “meşverethâne” binası bulunduğunu ve burada Pazartesi ve Perşembe günleri devlet idarecilerinin toplanarak önemli kararlar aldığını aktaran Rasih Paşa, bu kararların İmparatoriçeye aktarıldığını ve her bir eyalette Petersburg’dakine benzer bir meşverethane olduğunu belirtir. Bir danışma meclisi olan bu meşverethâne on iki adet müsteşardan oluşan ülkenin en ileri gelen devlet adamları işlerini ciddi şekilde yapıyorlardı. Bugünkü ‘bakanlar kurulu’ diyebileceğimiz bu meclis Çarıçe’den sonraki en yetkili devlet adamları tarafından oluşuyordu. Rus Devlet adamları işlerine sadık ve sır saklamada aşırı derecede titiz insanlardı.⁴⁵ Ancak Rus devlet adamları arasında ciddi çekişmeler bulunuyordu. Devletin işleyen sistemde nizamının bozulmamasına gayret gösterecekler de büyük rütbeli insanlar kendi adamlarını koruyup kolluyorlardı. Devlet adamları devlete sadakat ve fedakârlıkla hizmet etmeyi önemsiyorlardı.⁴⁶ Sefâretnâmede verilen önemli bir bilgi de “II. Katerina’nın artık iyice yaşlandığı ve üst düzey yöneticiler arasında çıkar çekişmelerinin olduğu haberi idi.” Abdullah Efendi sefâretnâmesinde danışma meclisinde yer alan Potempkin’in Çar olmak istediği Kont Bezdordok’un ise devletin sahibi gibi davrandığını bildiriyordu.⁴⁷

Rusların XVII. yüzyıla kadar devletler sahnesinde önemli bir yeri yoktu. Ancak I. Petro’nun(1725) XVI. yüzyıl sonu başa geçmesiyle Rusya’daki çarlık rejimi İmparatorluğa dönüştü. Ruslar XVIII. yüzyıl boyunca ilerlemelerini sürdürmüş daha öncede bahsettiğimiz üzere Babıali’nin en önemli düşmanı haline gelmişti. Rasih Paşa Rusların bu ilerlemelerinin, Büyük Petro imparator olduğu zaman İsveç, Avusturya, Fransa ve İngiltere’ye talebeler göndererek bu devletlerin parlak fikirlerini tahsil ve tetkikle Rusya’ya uyguladıklarını, devleti ilerletmek orduyu ve ticareti düzenlemek gibi tedbirlerle devleti iyi duruma getirmeleri gibi ıslahatlarla olduğunu belirtmektedir. Rasih Paşa ayrıca Rusya Büyük Petro’dan II. Katerina’ya kadar bir dizi iktidar mücadelesi geçirse de gelişmesi ve büyümesini korumuş olduğunu belirtiyor.⁴⁸

Rasih Paşa’nın bildirdiğine göre Ruslar “Korboz” denilen mekteplerde eğitim

⁴⁴ Mustafa Rasih Paşa, *Rusya Arızası*, v.5a.

⁴⁵ Seyyid Abdullah Efendi, *Mustafa Rasih Efendi’nin Rusya Sefaretnamesi*, v.53b.

⁴⁶ Mustafa Rasih Paşa, *Rusya Arızası*, v.5b-7b.

⁴⁷ Seyyid Abdullah Efendi, *Mustafa Rasih Efendi’nin Rusya Sefaretnamesi*, v.48b-50a.

⁴⁸ Mustafa Rasih Paşa, *Rusya Arızası*, v.7a-9a.

görmektedirler. Petersburg’da büyük bir alan üzerinde kurulan okulda beş yüz yirmi öğrenci zenginlerden, seksen öğrenci fakirlerden olmak üzere altı yüz öğrenci eğitim görmektedir. Ayda bir sınav olan bu öğrenciler değişik ilimlerden ve harp ilimlerinden ders alırlar. On iki sene müddetle devam eden okuldan mezun olan öğrenciler kabiliyetlerine göre devlet dairelerinde işe alınır. Buldukları makama göre aldıkları maaşı değişen sıbyan korbozlarından çıkan talebeler, gerek ilmi gerekse askeri olarak türlü maharetler göstererek ülkenin gelişimine katkı sunarlar.⁴⁹ XVIII. yüzyılda büyük devletlerin çoğunda olduğu gibi Ruslarda da eğitim genel olarak belli bir sınıfa veriliyordu. Köylüler ve alt tabakadan insanlar eğitim alamıyordu. Petersburg’da bulunan okulda genel olarak zengin soyluların çocukları eğitim görmekte ve devlet işlerinde asiller çalıştırılıyordu. Ancak Petersburg’da bulunan okulda verilen eğitim sıkı bir disipline ve etkili bir metoda sahipti. Bu korbozlar sayesinde Ruslar XIII. yüzyılda olduğu gibi XIX. Yüzyıl’da da önemli komutanlar ve devlet adamları yetiştirmeyi başarmıştı.⁵⁰

Sefaret esnasında Rasih Efendi’ye Turla kentinde Rusların “*Alât-ı Harbiye Kârhaneleri*” olarak isimlendirilen silah fabrikası gezdirildi. Sefâretnâmede verilen bilgiye göre nehirden alınan su ile çalışan atölyelerde seri olarak her hafta 1200 namlu ve tüfek yapılmaktaydı. Silah fabrikalarının büyüklüğünden ve üretimin seri şekilde gerçekleşmesinden etkilenen elçi, bu silah fabrikasından detaylı bahsederek Babiâli’nin dikkatini bu fabrikaya çekmeye çalışmıştır.⁵¹

Rasih Paşa’nın bildirdiğine göre Rusya’da bir kişi suç işlediği zaman cezası en ağır şekilde oluyor ve affetme yetkisi sadece Çar’da bulunuyordu. Ölümle cezalandırılan kişiler öldürülmeyip burnu kesilerek Sibirya’ya sürülüyor ve o kişi oradan asla kaçamıyor, kaçacak olsa bile burnundan tanınıp tekrar Sibirya’ya gönderiliyordu.⁵²

Rusya’da affedilmeyen suçlardan birisi de Çarlık ve Çariçe hakkında kem söz söylenmesi idi. Ruslar devlet yönetimine ve onun otoritesine büyük önem veriyordu. Devlet aleyhine konuşan kişileri şikâyet eden kimse ve suçlu kişi divan adı verilen

⁴⁹ Seyyid Abdullah Efendi, *Mustafa Rasih Efendi’nin Rusya Sefaretnamesi*, v.53a-53b.

⁵⁰ Seyyid Abdullah Efendi, *Mustafa Rasih Efendi’nin Rusya Sefaretnamesi*, v.53b.

⁵¹ Seyyid Abdullah Efendi, *Mustafa Rasih Efendi’nin Rusya Sefaretnamesi*, v.37a-41b.

⁵² Yılmaz Karakaya, *Mustafa Rasih Efendi’nin 1793 Tarihli Rusya Sefaretnamesi*, s.29; Mustafa Rasih Paşa, *Rusya Arızası*, v.9a-9b.

mahkemelerde hâkim karşısına çıkarlardı. Şayet mahkeme şahidin şahadetini kabul edip zanlıyı suçlu bulursa şahit devletine ve milletine sadık biri olarak ödüllendirilirdi. Ancak şahidin yalancı şahitlik yaptığı tespit edilirse ağır şekilde cezalandırılırdı. Hulasa üst sınıftan da biri olsa devlet büyüklerine söz söylemek ve onlar aleyhine davranışlarda bulunmak büyük suçlardan biriydi.⁵³

Rusların mahkemeleri Petersburg'da dokuz farklı divana ayrılmıştı. Devlet kanunları, milletlere dair hükümler, mülkiye ve râiye işlemleri, askeri işlerin ve ticaret ehlinin keyfiyeti sicillat denilen mukayyed yazılarla belirlenmiş idi. Rusların bütün ahkâm işleri divan denilen mahkemelerde kayıt altına alınmış ve mahkeme işleri bu kurallara göre düzenlenmekteydi. İki kişi mahkemelik olduğu zaman delillerini mahkemeye sunar mahkeme karar vermekte kararsız kalırsa bir üst mahkemeye konuyu yönlendirirdi. Aleyhine karar verilen kişi divan memurlarının kendisine haksızlık yaptığını iddia ederse belli bir ücret karşılığı üst mahkemeye başvuru yapabiliyordu. Rusların ceza sistemi oldukça ağır hükümler içermekle birlikte beraberinde sınıf ayrıcalıklarından dolayı sorunlar da bulunmaktaydı.⁵⁴

Rusya'da para olarak kullanılan genelde bakır ve kâğıt paradır. Tüccarlar dâhil altın ve gümüş paraların hesabını tam yapamıyordu. Hazine denilen yerde devlet emlak arazi ve mücevherleri rehin olarak alıp karşılığında faizle borç para veriyordu. Vadesi geldiği zaman parası ödenmeyen borçları rehinden temin eden devlet, memleketinin imarını artırmak için yirmi yıl gibi taksitlerle borç veriyordu.⁵⁵

Rusya'da hava şartlarının kötü olmasından dolayı hububat ve nebatat her yerde yetişmiyordu. Kiev, Hırkova ve Kuruska taraflarında yetişen az miktardaki yiyecek yüksek fiyatla ülkenin diğer bölgelerine satılıyordu. İthal edilen yaş sebze ve meyveye yüksek fiyatlı olmasına rağmen halk çok itibar ediyordu.⁵⁶ İçki ve ispiro imalatı ise devletin tekelinde bulunuyordu. Başka ülkelerden gelen içkilere yüksek vergi koyan devlet bu içkileri de tekelinde bulunduruyor ve kendisi içkiden senede yirmi sekiz milyon ruble gelir elde ediyordu. Yüklü miktarda olan bu gelir ülkenin diğer bütün gümrük gelirine neredeyse eş durumdaydı. Gümrükte ise Rusya'ya yerleşmiş yerli ve

⁵³ Mustafa Rasih Paşa, *Rusya Arızası*, v.39a-41a.

⁵⁴ Mustafa Rasih Paşa, *Rusya Arızası*, v.41b-45a.

⁵⁵ Mustafa Rasih Paşa, *Rusya Arızası*, v.15a-15b; Rusların paraları hakkında daha fazla bilgi için bkz: Mustafa Rasih Paşa, *Rusya Arızası*, v.10a-15a.

⁵⁶ Mustafa Rasih Paşa, *Rusya Arızası*, v.17b-18a.

yabancı tüccarlardan aynı vergi alınıyor ancak hariçten gelen tüccarlardan daha fazla vergi alınıyordu. Ayrıca tüm tüccarlar işlerinin büyüklüğüne göre vergi sistemine dahil oluyordu.⁵⁷

Rusya’da “gümrüklere” çok önem veriliyor ve gümrükten geçen her şey mühürleniyor ve mührü olmayan mal ülkede satılamıyordu. Ayrıca devlet kendi ülkesinin ürettiği kumaş, bardak gibi eşyaların ithalatını yasaklamıştı. Ruslar kendi ürettikleri eşyaların iç pazara girmesini böylece engelliyor kendisinin üretmediği eşyaları belli sınırlar içinde de olsa izin veriyordu. Böylelikle ithalat-ihracat dengesini korumaya çalışan Ruslar kendi tüccarlarının işlerini kolaylaştıracak işlerde bulunuyor yabancı tüccarlara çok rahat ticaret yapma fırsatı vermiyordu.”⁵⁸

Mustafa Rasih Paşa’nın bildirdiğine göre Rus halkı “dört kısma” ayrılıyordu. Birinci sınıf halk senede üç ruble haraç veriyor, kendi köylerinden dışarı çıkmasına izin verilmiyor ve istenilen zamanda askere alınıyordu. İkinci sınıf halktan senede altı kâğıt ruble haraç alınıyor, başka köylere gitmesine müsaade edilmiyor ancak bunlardan asker almak için izin alınıyordu. Üçüncü sınıf halk ise yıllık on ki kâğıt ruble haraç veriyor, bulunduğu sancak dâhilinde gezmesine müsaade ediliyor ve askere alınmaları kendi istekleriyle oluyordu. Dördüncü sınıf halk ise on beş kâğıt ruble haraç veriyor ve kendi eyaletlerinde rahat dolaşabildikleri gibi Rusya’nın diğer eyaletlerinde de pasaportla rahatça dolaşabiliyordu.⁵⁹ Rasih Paşa’nın gözlemlerinden anlıyoruz ki XVIII. Yüzyıl sonu Rus halkının ayrıldığı sosyal sınıflar arasında büyük bir uçurum bulunmaktadır. Köylü olan en alt tabakada ki sınıf monarşi karşısında ezilirken ayrıcalıklı sınıfların daha çok hakka sahip olduğunu görüyoruz.

Rusya’da her kasaba, şehir ve köyde nüfus sayımı yirmi dört senede bir yapılıyor ve bu sayımda toplumun sınıfına göre kişi başına vergi konuluyor ve nüfus ister artsın ister azalsın bu vergi aynı miktarda alınıyordu. Rasih Paşa Rus halkının devletin koymuş olduğu ağır vergiler ve kısıtlamalar ile istediği zaman asker alma gibi kuralları nedeniyle bin bir eziyet ve cefa çektiğini belirtir. “Ancak Rus yönetimini

⁵⁷ Yılmaz Karakaya, *Mustafa Rasih Efendi’nin 1793 Tarihli Rusya Sefaretnamesi*, s.30; Mustafa Rasih Paşa, *Rusya Arızası*, v.18b-20b.

⁵⁸ Mustafa Rasih Paşa, *Rusya Arızası*, v.20b, Rusların gümrük sistemi için daha ayrıntılı bkz: Mustafa Rasih Paşa, *Rusya Arızası*, v.20b-25a.

⁵⁹ Mustafa Rasih Paşa, *Rusya Arızası*, v.25a-27a.

halkımız bize muti' ve münkaddır diyerek tebaasının itaatkâr olduğunu söyleyerek cahil insanları kandırmaktadır."⁶⁰

Rusya'nın idari taksimatı Osmanlı'da sancak veya elviye denilen gubernalık yani eyalet sistemi ile yönetiliyordu. Her bir gubernanın sınırları çeşitli tuğla veya kireçten yapılan çeşitli sütunlarla ayrılıyordu. Gubernaların birbiri arasında ki mesafe ve Petersburg'a olan uzaklıkları biliniyordu. Eyaletlerin her birinde birbirinden farklı olarak otuz kırk kadar kaza (ilçe) bulunuyordu.⁶¹

XIII. yüzyılda önemli başarıyla ulaşan Rus ordusunun askerleri çeşitli milletlerden teşekkül ediyordu. Rus, Ejderhan, Çerkez ve Ten Dunes Kazaklarından oluşan ordunun tertib, rütbe, maaş, iâşe ve giyimi belirli bir nizama göre tanzim ediliyordu. Askerlerin kullanmış olduğu alet edevat ülke genelinde bulunan fabrika ve atölyelerde yapılıyordu. Çeşitli milletlerden oluşan bu ordunun iâşesini ise genel olarak kendi gruplarından askerler sağlıyordu.⁶² Eyaletlerde bulunan asker olmakla görevli köylüler, devletin istediği zaman askere gelmek zorunda idi. Askerlerin giyim kuşamı tam tekmil olup yağmurluğa varana kadar bütün ihtiyaçları devlet tarafından veriliyordu.⁶³

Karakollarda bulunan askerler subaylarının sözünden dışarı çıkmıyordu. Karakollarda nöbet sistemi vardı ve parola usulü kullanılıyordu. Parolayı bilemeyen Kraliçe dahi olsa karakola girilmesine müsaade edilmiyordu. Ruslar karakol ve nöbet sistemine normalde çok ciddi insanlar olmamasına rağmen hususi önem gösteriyor ve gayet ciddi işlerini yürütüyordu.⁶⁴ Bu dönemde Rus askerlerinin maaşları yılda dört defa veriliyor ve rütbeli askerler hariç küçük askerler geçimini zor temin ediyordu.⁶⁵

Rus askerlerin arasında aslı Rus olmayan Avrupalı birçok önemli mevkide asker bulunurdu. Rus generallerden birçoğu Prusya, Nemçe, Fransa, İngiltere ve Felemenk devletlerinden idi. Hatta en önemli komutanlardan ikinci başkanvekili Bezboritki ve Katerina'nın gözde kumandanı Potempkin Lehli idi. Rasih Efendi bu duruma oldukça şaşırılmış ve kendince bu durumun sebeplerini bulmaya çalışmıştır. Bu askerlerin

⁶⁰ Mustafa Rasih Paşa, *Rusya Arızası*, v.28a-28b.

⁶¹ Yılmaz Karakaya, *Mustafa Rasih Efendi'nin 1793 Tarihli Rusya Sefaretnamesi*, s.31; Mustafa Rasih Paşa, *Rusya Arızası*, v.27a-27b.

⁶² Mustafa Rasih Paşa, *Rusya Arızası*, v.28b-32a.

⁶³ Mustafa Rasih Paşa, *Rusya Arızası*, v.32b-33a.

⁶⁴ Mustafa Rasih Paşa, *Rusya Arızası*, v.36a-39a.

⁶⁵ Mustafa Rasih Paşa, *Rusya Arızası*, v.39a.

Rusya’da el üstünde tutulduğunu ve bunların kendi ülkelerinde gerekli şöhret ve maaşa sahip olmadığı için burada çalıştığını söylemiştir. Avrupa’dan istihdam edilen bu askerler harp okullarında mekanik ilmi, coğrafya, top ve humbara dökme gibi önemli ilimleri mahir bir şekilde öğreniyordu. Ruslar yabancı askerlere önem veriyor hatta Çerkez ve Abaza askerlerden kimilerine hizmetlerinden dolayı devlet nişanları vermişti.⁶⁶

Katerina’nın veliahdı olan Paul Petroviç’in mecnun namıyla şöhret bulması Rusya’da bulunan bütün halk tarafından biliniyordu. Kendisinde kalıcı delilik olduğu düşünülen Paul’un imparatorluğun tek veliahdı olması dolayısıyla annesi II. Katerina dahil bu durumdan hoşnut değildi. *“Hatta öyle ki Katerina Paul’un karısı olan Mariya’yı bile kendisinden sonra tahta geçirmeyi düşünmüştü. Paul’un Mariya ile olan evliliğinden üçü kız olmak üzere beş çocuğu var idi. Aleksander ve Kostantin Petroviç adındaki bu çocukların yaşları henüz küçük idi.”*⁶⁷

II. Katerina’nın yaşlı olması ve ciddi şekilde hastalıklarla savaştığı sonucu veliaht konusu Rusların gündeminde idi. *“Tek veliaht olan Paul Petroviç’in de delilik emareleri göstermesi Rus çarlığını sıkıntıya sokuyordu. Başvekil Ostermann ve ikinci vekil Bezboritki ve Katerina’nın önemli komutanlarından Potemkin arasında bile İmparatorluk için çekişme baş gösteriyordu”.* Ancak Katerina’nın yakın devlet adamlarının bu çekişme durumlarında bile ülkelerinin istikrarını düşündükleri bir gerçektir.⁶⁸

Fransa’da meydana gelen ihtilalin diğer devletlere de sirayet edeceğini düşünen Ruslar kendi ahalisini ve asker zümresini itaat altına almak için ciddi derecede baskı ve zulüm yapıyordu. *“Ruslar o kadar ileri gitmişti ki Petersburg’a Fransa Kralı’nın idam edilmesi haberi gelir gelmez devlet adamları hemen ülkedeki Fransız ahaliyi ve tüccarları toplayıp onlara Cumhuriyetçi mi yoksa kraldan yana mı olduklarını sormuşlardır. Tüm Fransızları tek tek defterlere fişleyen Ruslar, Fransa Kralına tabiiyetini bildirenleri Fransa Cumhuriyeti’ni tanımayacaklarına ve Rusya’ya karşı itaatkâr olacaklarına dair kiliselerde yeminler ettirildi. Cumhuriyeti destekleyen Fransızlara ise ülkemizde oturma ruhsatınız iptal edilmiştir denilerek Rusya’dan*

⁶⁶ Mustafa Rasih Paşa, *Rusya Arızası*, v.v.44b-47a.

⁶⁷ Mustafa Rasih Paşa, *Rusya Arızası*, v.50b-52a.

⁶⁸ Mustafa Rasih Paşa, *Rusya Arızası*, v.52a-55b.

*kovuldular. Rusya'dan kovulan bu Fransızların bütün taşınır taşınmaz mallarına el koyan Çarlık özel arabalarla cumhuriyet yanlısı Fransızları sınır dışı ettiler. Rusların yapmış olduğu bu tehcirden dolayı yeni Fransız yönetimi Avrupa'daki diğer devletlere düşmanlığın yanında Ruslara kat ve kat düşman oldular”.*⁶⁹

Rusya'nın kadim düşmanı İsveç devleti ile sınır bağı olması sebebiyle sınıra yakın yerlerde İsveç'le sıkıntılar yaşaması Rusların zamanını ve gücünü çalıyordu. Ayrıca Rusların Lehlilerden aldığı yeni yerlerde Lehlilerin ayaklanması ve Fransa'ya karşı mücadele eden Rusların müttefiki olan Prusya ve Nemçe devletlerinin Fransa'ya yenilmesi Rus meclisinin bu dönemdeki en önemli problemleriydi.⁷⁰

Ruslar arasında kumar ve içki çokça yaygın idi. Bir gecede çok insan zengin olup çok insan da fakir olabiliyor idi. Fuhşiyatın her türlü zengin ve fakir insanlar tarafından işleniyor ve zevke düşkünlük Avrupa ilkelerini bile geride bırakıyordu.⁷¹

M. Rasih Paşa'nın arızasında en önemli bilgilerden birisi de kısada olsa Lehlilerle alakalıdır. Rasih Paşa, Lehistan'da Rusların yeni ele geçirdiği yerlerde Leh halkının ayaklanıp ihtilale başladığını bildiriyor. Rusların bu sebeple askeri hazırlık yaptığını ve bundan dolayı yakında bir savaş olabileceğini belirtiyor. Kısa da olsa Osmanlı için büyük öneme sahip Lehistan'ın vaziyeti hakkında ki bu bilgiler oldukça kıymetlidir.⁷²

Sonuç olarak Rus Devleti'nin 1794 yılında mevcut bulunan gücü, yetmiş seksen seneden beri yaptıkları istikrarlı nizâmatlardan kaynaklanmaktadır. Her ne kadar devlet işlerinde güçlerinden kaynaklanan bir çekişme çeşitli milletlerden oluşan devlet adamlarında bulunsa da öncelik devlet işlerinin yürümesi ve devletin bekasıdır. Rus devletinin geniş bir arazide çoklu milletle yaşamasına rağmen mülkiye idaresinin katı ve düzenli yönetim başarısıyla Ruslar ahaliyi idare etmede başarılıdır.⁷³

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin artık eski gücünü kaybettiği aşikâr olarak ortaya çıktığı bir zamanda ıslahatçı bir padişah olarak tahta çıkan III. Selim sadece askeri alanda yapılan

⁶⁹ Mustafa Rasih Paşa, *Rusya Arızası*, v.63a-64b.

⁷⁰ Mustafa Rasih Paşa, *Rusya Arızası*, v.66a.

⁷¹ Mustafa Rasih Paşa, *Rusya Arızası*, v.48a.

⁷² Mustafa Rasih Paşa, *Rusya Arızası*, v.54b ve 66b.

⁷³ Mustafa Rasih Paşa, *Rusya Arızası*, v.65a-65b.

yeniliklerin devletin içinde bulunduğu zor durumdan çıkarılmasında faydalı olmayacağını kısa sürede anlamıştı. Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'da devleti yöneten birim olan Babıali'yi yenileme arayışlarına giren III. Selim batılı devletlerden yardım sağlamaya çalışıyordu. III. Selim ıslahat programlarını nasıl yapacağını kurgulamak için Batılı devletlerin sistemlerini incelemenin elzem olduğunu biliyordu. Bunun için Osmanlı sefirlerine özel bir misyon yükleyen genç padişah mukim elçiliği kurdu. Böylelikle III. Selim diğer alanlarda yaptığı ıslahatlar gibi Osmanlı diplomasisini de kurulduğu zamandan beri takip edilen tek taraflı sistemden kopararak sürekli-karşılıklı diplomasiye geçiş yaptı. Bunun için Osmanlı tarihinde ilk defa mukim elçilikler kuruldu ve Babıali dünya da geçerli olan diplomasi anlayışına geçti. Bunun yanında gerekli lüzum üzerine muvakkat sefirler yabancı ülkelere gönderilmeye devam etti. Mustafa Rasih Paşa Osmanlı diplomasisinin geçiş yaptığı bu esnada Petersburg'a geçici elçi olarak gönderilmişti.

Mustafa Rasih Paşa sefareti sonrası yazdığı arızasında III. Selim'e XVIII. yüzyılın sonunda birincil düşman olan Rusya hakkında önemli bilgileri verdi. Biz yapmış olduğumuz bu çalışmada Rasih Paşa'nın gözlemleriyle XVIII. yüzyıl sonu Rusya'nın genel durumu hakkında bilgi vermeye çalıştık. Rasih Paşa'nın sefaretiden anladığımız üzere Osmanlı Devleti'nin üst üste aldığı yenilgiler sonucu eski gücünden uzaklaşmış olduğu için bürokrasi alanında zayıflık baş göstermişti. Osmanlı padişahını temsilen giden Rasih Paşa'ya Rusların uyguladıkları kaba ve kötü muameleler bu zayıflığın göstergelerindendir.

Rasih Paşa'nın tasvirleriyle Rusların I. Petro ile başlayan ıslah sürecinin II. Katerina döneminde peyderpey başarıya ulaştığını görmekteyiz. Ruslar Petro ile başlayan 'modernleşme' çalışmalarının meyvelerini almaya XVIII. Yüzyıl sonunda almaya başladığını görüyoruz. Rusların Batı tarzı oluşturuş olduğu eğitim sistemi, askeri düzen, gümrük işleri, ticaret ve vergi sisteminin imparatorluğu daha da ileri bir seviyeye çıkardığı aşikârdır. Bunun yanında Rusların Fransa'da meydana gelen ihtilal hareketlerine ve ihtilalin getirdiği düşüncelere tamamen ters bir sosyal yapı içinde olduğunu söyleyebiliriz. Mutlak bir monarşi ve despotizmle yönetilen Rus Çarlığı II. Katerina döneminde merkezi teşkilat daha da güçlendirilmişti. Ödemiş olduğu vergi dilimine göre sınıflandıran Rus halkının en alt tabakasında olan köylüler ve ortalama sınıfların hepsi devletlerinden büyük baskı görüyorlardı. Rasih Paşa'nın gözlemlerinden

anlaşıldığına göre Rus halkının hali içler acısı iken Rus yöneticilerin bunun aksini söyleyerek tebaasının kendisine bağlı olduğunu söylemektedirler. Rus İmparatorluğu muhtemeldir ki içinde bulunduğu bu sosyal yapının bozulmasından korktuğundan dolayı Fransız İhtilali'nin en büyük düşmanlarından birisi olmuş ve koalisyon savaşlarının en önemli aktörlerinden olmuştur.

Osmanlı sefâretnâmeleri diplomasi tarihimiz açısından başvurulacak ana kaynaklardan birisidir. Sefirler yahut sefaret maiyetlerinden kâtiplerin yazmış olduğu bu eserler birinci elden kaleme alındıkları için büyük öneme sahiptir. Rasih Paşa'nın maiyetinden Seyyid Abdullah Efendi'nin yazdığı Rusya sefâretnâmesi ve Rasih Paşa'nın kendisinin yazdığı arıza XVIII. yüzyıl sonu Rusya hakkında verdiği orijinal bilgiler nedeniyle önemlidir. Aynı zamanda bu eserler gittikleri ülkeler hakkında bilgi verdikleri kadar kendi ülkeleri hakkında da bilgiler ihtiva etmektedir. Bu açıdan Osmanlı Devleti ve Rus İmparatorluğu hakkında önemli bilgilere bu çalışmalardan ulaştık. Bu yüzden Osmanlı sefâretnâmelerini sadece seyahatname tarzında gezi kitapları olarak görmek yanlış bir görüş olacaktır. Osmanlı sefâretnâmeleri sefirin gittiği ülke ve o dönem Babıali'nin durumu hakkında birincil elden çıkan kaynaklardır. Osmanlı sefâretnâmeleri sefirlerin yolculuk hikâyelerini anlatmakla beraber siyasi meseleler hakkında da geniş çaplı olmasa da bilgiler vermektedir. Bizde bu çalışmamızda Mustafa Rasih Paşa'nın sefaret raporlarından yola çıkarak dönem hakkında önemli bilgilere ulaştık.

Kaynakça

Akçura, Yusuf, *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda)*, Parola Yayınları, İstanbul 2016.

Arıkan, Sema, "Ebubekir Râtib Efendi", *DİA*, X, İstanbul 1994, s.277-278.

Babinger, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.

Bilim, Cahit, "Mustafa Rasih Paşa'nın Rusya Sefâretnâmesi", *OTAM*, VII, Ankara 1996, s.15-37.

Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, (12 cilt), Matba'a-i Osmaniye, Dersaadet, 1309.

Erdem, Gökhan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasiye Geçiş Süreci*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2008.

İnalcık, Halil, “Yaş Muahedesinden Sonra-Osmanlı Rus Münasebetleri: Rasih Efendi ve General Kutuzof Elçilikleri”, *DTCF*, IV, Ankara 1946, s.195-203.

İpşirli, Mehmet, “Arzuhâl”, *DİA*, III, İstanbul 1991, s.447-448.

İyigünler, Uğur, *Mustafa Rasih Paşa'nın Rusya Sefareti ve Sefaretnamesi*, Kırıkkale Üniversitesi S.B.E., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 1998.

Karakaya, Yılmaz, *Mustafa Rasih Efendi'nin 1793 Tarihli Rusya Sefâretnâmesi*, İstanbul Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996.

Kurat, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, TTK, Ankara 2011.

Kuzucu, Serhat, *Kırım Hanlığı ve Osmanlı-Rus Savaşları*, Selenge Yayınları, İstanbul 2013.

Muahedat Mecmuası, (5 cilt), TTK Yayınları, Ankara 2008.

Mustafa Rasih Paşa, *Rusya Arızası*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Tarih Yazmaları, Demirbaş:3887.

Saray, Mehmet, *Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1998.

Seyyid Abdullah Efendi, *Mustafa Rasih Efendi'nin Rusya Sefâretnâmesi*, Fatih Millet Kütüphanesi, Demirbaş: AETrh830.

Süreyya, Mehmed, *Sicilli Osmani*, Gregg International Publishers Limited, İstanbul 1971.

Uçman, Abdullah, *Ebubekir Râtip Efendi'nin Nemçe Sefâretnâmesi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1999.

Unat, Faik Reşit, *Osmanlı Sefirleri ve Sefâretnâmeleri*, hazırlayan Bekir Sıtkı Baysal, TTK Yayınları, Ankara 2008.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi- Karlofça Anlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar*, IV. Cilt I. Bölüm, TTK, Ankara, 2011.

Yalçınkaya, M. Alaaddin, “Mustafa Rasih Paşa (Bezirgânbaşızade)”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*,Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s.317-318.